

تاریخ تجدید بناهای مدرسه فیضیه

مهدی صدری

مدرسه فیضیه قم از بناهای بسیار قدیمی و کهن شهر قم به شمار می‌رود. این بنا به دستور فتحعلی شاه قاجار^۱ به سال ۱۲۱۳ ه.ق. بجای ساختمان قدیمی آن تجدید بنا گردید. سال مذکور سال آغاز این تجدید بناست و انجام آن به سال ۱۲۱۷ ه.ق. به پایان رسید. مؤلف کتاب تربت پاکان^۲ از روی کتیبه سنگ نوشته سردر شمالی که سروده فتحعلی خان صبا - ملک الشعرا دربار فتحعلی شاه قاجار - است و متضمن به ماده تاریخ آغاز بنا به سال ۱۲۱۳ ه.ق. است به شرح زیر نقل کرده است:

در روضه معصومه شهنشاہ فلک جاہ
تاریخ بنایش چو ز ارباب سخن خو است
بنهاد بنا مدرسه‌ای دلکش و دلخواہ
بنوشت صبا «مدرسه فتحعلی شاه»
۱۲۱۳ ه.ق.

این مطلبی است که محمدصادق ناطق اصفهانی - ماده تاریخ ساز بزرگ و برجسته عصر قاجاریه - و همعصر فتحعلی خان صبا در کتاب «بحر الفاظ^۳» خویش نیز بدین وجه به همین ماده تاریخ صبا اشاره می‌کند و می‌نویسد:

۱. فتحعلی شاه قاجار پس از درگذشت آقا محمدخان قاجار مؤسس سلسله قاجاریه به سال ۱۲۱۲ ه.ق. به تخت سلطنت نشست و به سال ۱۲۵۰ ه.ق. درگذشت.

۲. در باب تجدید بناهای مدرسه مذکور، ر.ک. به کتاب تربت پاکان، سیدحسین مدرس طباطبایی، ج ۲، ۱۳۹۶ ه.ق.، ص ۱۳۲ - ۱۳۹.

۳. کتاب بحر الفاظ از تألیفات ناطق است. نگارنده بر پایه سه نسخه‌ای که از آن تاکنون شناخته شده آن را تصحیح و به توفیق خداوند متعال منتشر خواهد شد و دردسترس علاقمندان قرار خواهد گرفت.

[تاریخ بنای آن را عالیجاه فتحعلی خان ملک الشعرا در سنه هزار و دویست و سیزده فرموده است. تاریخ: بنوشت صبا: «مدرسه فتحعلی شاه»]

۱۲۱۳ هـ ق

و به دنبال ماده تاریخ مزبور، ناطق به قطعه تمام تاریخ اتمام بنا - که خود سروده است - اشاره می کند و می نویسد:

«تاریخ اتمام آن در این قطعه از تمام مصارع پیداست، چون این مصارع تمام هریک هزار و دویست و هفده بود در این مقام ثبت گردید.»

اما ماده تاریخ صبا در این زمینه که حاکی از تاریخ انجام بناست مغایر با ماده تاریخ ناطق است. صبا تاریخ سروده خود را در غالب قصیده‌ای در بیت مقطع آن به وجه زیر آورده است:

چون تمام این چار ایوان شد به تاریخش خرد
زد رقم: «این چار ایوان سر بکیوان برکشید»

۱۲۱۸ هـ ق.

از ماده تاریخ صبا به حساب جمل سال ۱۲۱۸ حاصل می گردد. گفتنی است سروده صبا در قالب قصیده بیست و یک بیتی^۱ به خط نستعلیق بر روی کاشی نقاشی شده است.

تنها انگیزه‌ای که سبب می گردد سروده صبا - با آنکه یکسال از سال واقعه بیشتر است - بر کتیبه مدرسه فیضیه نقش بیند منصب ملک‌الشعرایی وی بوده که سروده‌اش رسمیت تمام دارد. اگر سروده این دو سراینده در مقام نقد و سنجش قرار دهیم کاملاً برتری سخن هنرمندان ناطق بر صبا روشن می گردد. با آنکه صبا از شعرای برجسته و بزرگ دوره قاجاریه به شمار می رود ولی در کار ماده تاریخ سرایی همطراز و هم ردیف ناطق اصفهانی نیست و مرتبه صبا در این زمینه خیلی پایین تر از وی است و به گواه همین ماده تاریخ صبا و مقایسه با قطعه تمام تاریخ بیست و دو بیتی ناطق که چهل و چهار عدد تاریخ یکسان سال ۱۲۱۷ از آن حاصل می گردد قدرت طبع صبا به این مقدار بیشتر نبوده تا بتواند تاریخ اتمام بنای مدرسه را برابر با سال واقعی آن یعنی سال ۱۲۱۷ بسازد از این روی هیچ تردیدی در واقعی بودن سال ۱۲۱۷ برای اتمام بنای مدرسه فیضیه نمی توان متصور بود. حال قطعه هنرمندان تمام تاریخ ناطق برای اتمام بنای مدرسه فیضیه نقل می شود:

۱. قصیده مذکور در دیوان فتحعلی خان صبا در ۶۴ بیت به ضبط آمده، آشکارا پیداست که کتیبه مزبور منتخبی از قصیده مندرج در دیوان است. برای اطلاع بیشتر از قصیده مذکور ر.ک. به دیوان ملک الشعرا فتحعلی خان صبا، تصحیح محمد علی نجاتی، انتشارات اقبال، ۱۳۴۱ ش. ص ۸۴ - ۸۶.

قطعه تمام تاریخ است

« بفرود زیب و زینت دهر و سرای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« سلطان عهد فتحعلی شاه آن کزو » ۱۲۱۷ ه ق.
« کز رای وی گرفته بلندی هوای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« دارای مهر رای جم آیین کی نشان » ۱۲۱۷ ه ق.
« تا بر فلک بلند بهرجا لوای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« جمشید روزگار که از حکم وی شده » ۱۲۱۷ ه ق.
« کز حسن و عدل اوست شکوه و بهای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« سلطان جم نگین انوشیروان سیر » ۱۲۱۷ ه ق.
« قدر و کمال و زینت اوج و صفای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« شاه زمن، خدیو زمان، آن کزو بود » ۱۲۱۷ ه ق.
« احسان طرب، فرح، چمن دلگشای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« فخر ملوک و، زیب جهان آنکه دیده زان » ۱۲۱۷ ه ق.
« از امر وی بیاست بگردون ندای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« از حکم او بجاست بکیهان ستون دین » ۱۲۱۷ ه ق.
« از عدل او فزود ترفع سمای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« از یمن او فتاد تزلزل بجسم جهل » ۱۲۱۷ ه ق.
« عدل و کمال او شده نزهت فزای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« عقل و مقال او شده بجهت نمای جود » ۱۲۱۷ ه ق.
« تابان بچهر رای وی آمد لقای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« روشن بمهر جود وی آمد شکوه جاه » ۱۲۱۷ ه ق.
« آمد قبای مرحمت وی ردای علم » ۱۲۱۷ ه ق.	« آمد صفای مکرمت وی عصای عدل » ۱۲۱۷ ه ق.

- « بنیاد شد ز عاطفت او مقام امن »
۱۲۱۷ هـ ق
- « آباد شد ز مرحمت او بنای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « شد از عطای شاه بقم مدرسی بنا »
۱۲۱۷ هـ ق
- « کارباب درس را رسد آنجا نوای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « با زیب مدرسی و، ز هر حجره صبح و شام »
۱۲۱۷ هـ ق
- « آید درون بحجره جنت صلاهی علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « آن کو در آن ز علم بگوش آیدش صدا »
۱۲۱۷ هـ ق
- « بر گوش نه سما رسد از وی صدای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « در او مکین بود بعبادت فقیه عقل »
۱۲۱۷ هـ ق
- « در او قرین بود باجابت دعای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « چون زیب جست و از پی تعلیم اهل دین »
۱۲۱۷ هـ ق
- « کردند جا در آن چو بآنجاست جای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « ناطق صفا و حسن باین قطعه داد و گفت »
۱۲۱۷ هـ ق
- « برپای شد ز لطف شه دین بنای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « هر مصرعی از این پی اتمام او گواه »
۱۲۱۷ هـ ق
- « هر بیت آن چو علم دوان از قفای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « با این صفا دو شعر نیارد کند بیان »
۱۲۱۷ هـ ق
- « هر کس که از بیان شودش ادعای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « بی زور و دانش اند بر لطف و نطق من »
۱۲۱۷ هـ ق
- « دانشوران واقف و، زور آزمای علم »
۱۲۱۷ هـ ق
- « بادا بقای دولت و اقبال شه بدهر »
۱۲۱۷ هـ ق
- « تا باد علم و مدرک علم و بقای علم »
۱۲۱۷ هـ ق